

rúségét csak az együtt éneklők érezhetik. A Nagy Harmónia („Nem sokat ér, ha magunknak dalolunk...”) megszólalásának reményében nem mondhatunk le a zenével teljes lelki életről! Köszönjük a felismerést és az iránymutatást Kodály Zoltánnak!

Higgyük, és tegyünk ezért rendületlenül mi is!

Hartyányi Judit

*

A Magyar Kodály Társaság
Konferenciát rendezett 2012. december 15-16-án,
Kodály Zoltán születésének
130. évfordulója tiszteletére a Kodály Emlékmúzeumban

Az elhangzott előadásokat – az előadók szíves közreműködésével, eredeti, vagy rövidített formában – folyamatosan közöljük.

*

Kodály Zoltán és Gyulai Ágost
Almási Sámuel dalgyűjteményéről

Almási Sámuel erdélyi református lelkipásztor két kéziratosa dalgyűjteményt hagyott hátra. Az elsőt, amelyik öt kötetből állott, 1823 és 1870 között alkotta meg. Az I. és a II. kötet címe *Magyar Dalnok* volt, a következő háromé *Énekes Gyűjtemény*. Idővel az I. és a III. kötetnek nyoma veszett. Akkoriban nem ez volt az egyetlen mű, amelynek kisebb-nagyobb részei elkallódtak. A második dalgyűjtemény kétkötetes. Címe *Magyar Dalnok*. Ezekben a daloknak közel egyharmada bizonyíthatóan válogatott dalok másolata az első gyűjteményből (olykor némi jobbító szándékkal). Föltehetően a többi is.

Az első gyűjtemény dallamai már a 19. század végén érdeklődést keltek. Különösen Bartalus István, kisebb mértékben pedig Káldy Gyula merített a kéziratból.¹ Mindketten sajnálatos módon kényük-kedvük szerint változtatásokat hajtottak végre mind a dallamokon, mind a szövegeken.

Bartók Béla *Magyar Népdalok. Egyetemes Gyűjtemény* című posztumusz műve első kötetének a bevezető tanulmányában a sajtó alá rendező Kovács Sándor megemlítette, hogy „A harmincas években Kodály, mint az Egyetemes Gyűjtemény társszerkesztője, a régebbi, történeti értékű kiadványok és kéziratosa népdalgyűjtemények anyagának átnézését, má-

¹ Lásd Bartalus István: *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye. I–VII.* Budapest 1873–1896. Káldy Gyula: *A szabadságharc dalai és indulói.* Budapest 1895.

solását, illetve másoltatását vállalta [...]”² Kodály Zoltán tehát már akkor megismerte Almási kéziratát is.

A korabeli dalgyűjtemények tartalmában annyi egyezés fedezhető fel, hogy bármelyiket elemzi a folklorista, a zenetörténész vagy az irodalomtudós, óhatatlanul hivatkoznia kell a többire is. Ennek a körülménynek volt köszönhető, hogy az *Arany János népdalgyűjteményét* közlétező Kodály Zoltán és Gyulai Ágost úgyszólván lépten-nyomon utalt az Almási kéziratában levő dallam- és szövegváltozatokra, rámutatva a két műben előforduló adalékok közötti hasonlóságokra, illetve különbségekre. Az Arany Jánostól lejegyzett dalokhoz fűzött kimerítően alapos jegyzetek alkalmat nyújtottak Kodálynak és Gyulainak arra is, hogy pontosan megállapítsák, hány dalt vett át Bartalus István Almási kéziratából, és hogyan járt el, amikor azokat zongorakisérettel közreadta 1873 és 1896 között hétkötetes kiadványában.

Kodály Zoltán és Gyulai Ágost egybehangzó véleménye szerint Almási Sámuel ötkötetes kézírata a 19. század legjelentősebb és legterjedelmesebb dalgyűjteményei közé tartozik. Jóllehet csak egy kötet tüzetes tanulmányozására és három kötetbe való részleges betekintésre volt lehetőségük, becslésük szerint a kézirat összesen több mint ezer, dallammal együtt leírt dalszöveget tartalmazott.

Arany János népdalgyűjteményének a jelentőségét méltatva Kodály Zoltán mindjárt bevezető írásában leszögezte, hogy Arany „nemcsak saját maga, hanem egész kora dalismeretéről ad keresztmetszetet. Találkozásai 1830 körüli gyűjteményekkel, hogy csak három nevezetesebbet említsünk: Mindszenty Dániel, Tóth István, Almási Sámuelével, elég sűrűk. Látható szálak fűzik a régebbi debreceni, sárospataki diákgyűjteményekhez, azon keresztül Horváth Ádámhoz.”³ Néhány bekezdéssel odébb pedig így vélekedett: „Ha [Arany Jánost] Debrecen helyett csak Kolozsvárra veti a sors, bizonyára tovább jutott volna a zenében is. Ott már 1820 óta Haydn »Teremtés«-ét, Mozart »Varázssíp«-jét (ahogy akkor nevezték) lehetett hallani. Az ott élt Almási gyűjteményébe is bevezette egy-két áriáját.”⁴

Arany kéziratának 9. sz. adalékához, az *A váradi híd alatt, híd alatt* kezdetű dalhoz Kodály különösen részletes összehasonlító elemzést írt. „Bartalus nem közölte. Egy változatát kiadta I. 130. alatt, Almásira hivatkozva. (Kézírata I. 519. = Almási II. 79.) E két lejegyzés közt különbség van. [...] Amennyire ellenőrizhetjük, Bartalus nem másolta pontosan Almásit. Ennek a »Magyar Dalnok« c. kéziratosa gyűjteménynek eddig egyetlen kötetét láthattuk, az 1834-ben kelt, 177 számot tartalmazó

² *Magyar Népdalok. Egyetemes Gyűjtemény.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából 1934-től 1940-ig szerkesztette Bartók Béla. I. kötet (A I. osztály 1–416. sz.) Sajtó alá rendezte Kovács Sándor és Sebő Ferenc. Budapest 1991. 18.

³ *Arany János népdalgyűjteménye.* Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest 1952. 9.

⁴ I. m. 10.

másodikat. Bartalus 43 darabot másolt át belőle kéziratába, 490–532. szám alatt. A 43-ból mindössze tízet másolt le változatlanul. A többin mind igazított. Néha a dallamhangokon változtat, nem mindig tudni: akaratlanul vagy szándékosan. De főképpen a ritmust gyúrja át. Almási sok egyforma nyolcadát szorgalmasan pontozza, s így a 33 dallamban összesen 54 új choriambust teremt, ebből csak egy dalra (kézir. 525. = Almási 123) 11 darab esik. A nyomtatásban kiadottak choriambusai még ezenfelül is szaporodtak.

Almási páratlan ütemeit átírja párosra, pl. a »Hej páva« (kiadva III. 118.) nála 2/4. Az eredetiben 3/8 és mint azóta számos új feljegyzés igazolja, a népnél 3/8 vagy 3+3+2/8. Így hát joggal feltehetjük, hogy Bartalus az előttünk ismeretlen Almási-kötetektől is változtatva másolt.

Összesen 167 dalt írt ki Almásiból [...] nem a kötetek sorrendjében [...] Az V. kötet tartalma Bartalusnál nem szerepel, csak egy-egy variánssal. Ez a kötet nyilván nem került már kezébe.

Seprődi János (Ethn. 1916: 95.) szerint »Almási Magyar Dalnok I. 159. lapján« megtalálható a Bartalus III. 118. alatt 2/4-ben közölt »Hej páva« helyes ritmusban, 3/8-ban. Ez megvan a Magyar Dalnok II. 61. szám alatt is, innen másolta Bartalus. [...] Seprődi semmit sem mond az említette M. Dalnok hollétéről és mibenlétéről. Nem lehetetlen, hogy a dallam kétszer is előfordul akkora gyűjteményben [...] Hiszen magában a II. kötetben is megvan egy-egy dallam kétszer, ha más szöveggel is. [...]

Ez a kitérés némi világot vet Bartalus viszonyára Almásihoz. Ha azt nézzük, hogyan bánt el Arany kéziratával, egészen hasonló eljárást tapasztalunk.⁵

Bartalus nemegyszer a lejegyző közelebbi megnevezése nélkül »egy erdélyi gyűjteményre« hivatkozott mint a hétkötetes művében közölt dalok forrására. Kodály meggyőző pontossággal tisztázta, hogy ilyenkor is Almási Sámuel kéziratának használatáról volt szó. Sőt azokat az eseteket is számon tartotta, amikor Bartalus Arany János némelyik adalékának változatát átvette Almásitól saját kéziratgyűjteményébe, de nem közölte. Továbbá kiderítette, hogy Bartalus olykor bizonyára tévedett, amikor Almási Sámuelre hivatkozott, illetve néha »forrás megnevezése nélkül, Almási nyomán« adott közre néhány dalt.

Az a körülmény, hogy »Seprődi semmit sem mond az említette M. Dalnok hollétéről és mibenlétéről« oka lett annak a félreértésnek, amely Gyulai Ágostnak Bartalus István népdalgyűjtő munkásságáról szóló áttekintésében tükröződik: »[...] sokféle megfordult Erdélyben és Magyarországon s szorgalmas utánjárásának és gyűjtőmunkájának eredménye egy hatalmas, két vastok kötetre terjedő kézirati gyűjtemény lett. A gyűjteménybe Bartalus másolás útján beolvasztotta nagy részében Almási Sámuel egykori sárosmagyarberkeszi ref. lelkész igen becses, nagy terje-

delmű népdal- és dallamgyűjtését, melynek eredeti kézírata századunk első évtizedeiben kölcsönzés révén Seprődi János kolozsvári tanárnak és zenetudományi írónak birtokában volt, ez idő szerint pedig állítólag a máramarosszigeti volt lyceum könyvtárában van.»⁶ Tudniillik Máramarosszigeten nem a Seprődiinek kölcsönzött kézirat volt. Seprődihez Almásinak a kétkötetes második gyűjteménye jutott el, mégpedig úgy, hogy 1900-ban vagy 1901-ben Almási Sámuel egyik unokája, Almási Dezső tanulmányozásra kölcsönadta Seprődi Jánosnak, akinek tanítványa volt a Kolozsvári Református Kollégiumban. A kézirat – minthogy senki sem kérte vissza – 1943-ban Seprődi hagyatékának egy részével együtt letétként az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárába került, majd ennek megszüntetése, illetve államosítása következtében (1948) a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárába. Ma is ott van. Erre a kétkötetes kéziratra célzott Seprődi János 1906-ban (a szakirodalomban először), amikor a régi dalgyűjteményeket »az Almási Sámuel-félekig« a kutatók figyelmébe ajánlotta mint okvetlenül megvizsgálandó anyagot,⁷ és erre hivatkozott 1908-ban írt híres bírálatában, mellyel Fabó Bertalan *A magyar népdal zenei fejlődése* című könyvét úgyszólván megsemmisítette,⁸ majd 1916-ban *Házasító dalok* című írásában,⁹ mellyel kapcsolatban Kodály szóvá tette Seprődi mulasztását, amikor nem mutatott rá, hogy hol található Almási általa említett gyűjteménye. A későbbi kutatók nemzedékének, legelőször is Benkő András zenetörténésznek sikerült megvilágítania azt a tényt, hogy Almási Sámuel az ötkötetes gyűjteményen kívül egy kétkötetest is összeállított.¹⁰

Arany János gyűjteményének 66. sz., *Ha valaki vígan él, vígan él* kezdetű dalához csatolt jegyzetében Kodály Zoltán ugyancsak nagy figyelemmel, mélyrehatóan és tárgyilagosan vizsgálta Almási Sámuel dallam- és szöveglejegyzését. »Bartalus IV. 125. sz. alatt [...] közölte [...] forrása megnevezése nélkül az Almási II. 80. után másolt változatot [...] Másolata ezúttal pontos, sőt javított rajta, mert Almási nem írja ki a »zöld mezőben« utáni szünetet, hanem folyamatosan tovább megy, miáltal négy ütemből háromra zsugorodik és ritmikai zavar áll be.

Almási változata annyiban jobb Aranyénál, hogy a dallam az ötödik ütemben nem fut le a tonikára, így elkerül két egyforma sort. Hasonlóképpen a második részben. [...]

Almásiból még két változatát másolta ki Bartalus [...] az eredeti helyét az Almási-kéziratban nem tudjuk. Az előbbihez egy 17 ütemes utótag

⁶I. m. 15.

⁷Lásd Seprődi János: Emlékirat a magyar zene ügyében. Budapest 1906. 48.

⁸Vö. Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése. A zenei írásokat Benkő András, a népzenei gyűjtést Almási István rendezte sajtó alá. Bukarest 1974. 88, 111, 123.

⁹Ethnographia XXVII(1916). 94.

¹⁰Lásd Benkő András: Almási Sámuel kétkötetes dalgyűjteménye. Igaz Szó XIX(1971). 1. sz. 115–120.

⁵ I. m. 51.

tapad. Az utóbbi egy más dallammal keveredett, csak második sora egyezik pontosabban.

Itt említjük, hogy Bartalus sűrűn javítja Almási *szövegeit* is. Dalunk második sora Almásinál úgy, mint Aranynál: »A juhász éppen úgy él«. Bartalus javítása »A juhász is vígan él«. Sztankó Béla, aki Arany gyűjteményét sűrűn felhasználja iskolakönyveiben, úgy, hogy nem egy dallam ott látott először napvilágot [...] Azonban nemcsak a szöveget javítja [...] hanem a dallamot is [...] Bár pedagógiai célból változtatni lehet, az eredmény nem tekinthető sem változatnak, sem forrásnak. Sztankó Dalgyűjteménye II. 1907. 104-ik lapján Almási másik változatát közli [...] de nem híven, hanem önkényes – és nem szerencsés – változtatásokkal [...] – Ami esztétikailag kifogásolható, a pedagógiának sem válik hasznára.¹¹

Gyulai Ágost megítélése szerint az a tény, hogy olyan sokszor lehetett hivatkozni Almási Sámuel 1834-ben keletkezett II. kötetére, voltaképpen hitelesítette Arany János népdalgyűjteményét abban a tekintetben, hogy a költő valóban ifjúkorában tanult dalokat őrzött meg emlékezetében, és jegyzett le négy évtized múltán.¹²

Kodály Zoltán többször állította, hogy a 19. századi, kéziratban maradt dalgyűjtemények anyaga értékesebb, mint a nyomtatásban megjelenteké. Példái sorából egyszer sem hiányzott Almási Sámuel neve. *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers* címmel közreadott hátrahagyott írásaiban olvashatjuk a harmincas években papírra vetett következő gondolatait: „A magyar népdal tragédiája, hogy nagyobbára selejtesebbje került nyomtatásba, míg a jobb anyag kéziratban maradt mai napig. Ha Horváth Ádám, Tóth István, Almási, Mindszenty, Kiss Dénes kézíratai 1848 előtt nyilvánosságra jutnak: a magyar nép hangja a zenében jó fél századdal előbb válik hallhatóvá, és minden másképp alakul [...]

ötven évvel előbbre volna ma a magyar műzene.¹³

Almási István

A kolozsvári zenetudós 2012. december 16-án elhangzott előadásának szerkesztett változata.

¹¹ Arany János népdalgyűjteménye. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest 1952. 65–66.

¹² Vö. I. m. 18.

¹³ Kodály Zoltán: *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. A könyv anyagát válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Vargyas Lajos. Budapest 1993. 273.

Kodály tanítványainak kapcsolata a német iskolai zeneoktatással a harmincas években¹

Előadásomban Kodály Zoltán és körének a két világháború közötti német iskolai zeneoktatással kialakult kapcsolatával foglalkozom.

A kodályi koncepció előfutárai és forrásai után kutatva eljutottam a Werra folyó melletti Ludwigstein nevű várban létesített Archivumba. Itt őrzik az ún. Jugendbewegung [Ifjúsági mozgalom] összegyűjtött dokumentumait.² A német zenei nevelés neves alakjának, Fritz Jödenek a hagyatéka is ide került. E dokumentumok között néhány érdekes magyar vonatkozású írást találtam, amelyek talán alig ismeretes eseményekre utalnak. Vázolom az említett időszak idevágó viszonyait, de előadásom fő célja az említett dokumentumok rövid ismertetése.

Kodálynak és a hazai iskolai ének-zene oktatás megjavításán fáradozó körének két világháború közötti németországi kapcsolata nem vált közismertté, elsikkadt a szakirodalomban is, amit a későbbi történelmi konstelláció megmagyaráz.

A Weimari Köztársaság kb. 15 évét a világ általános köztudatában árnyékba borítja az első világháború előtti német császárság, és főleg a későbbi hitleri Németország agresszív politikája. Az első világháborúban Németország is sok életet vesztett, és ezen felül elvesztette katonai, és gazdasági hatalmát is. Gyarmatai más kezekbe kerültek és a császárság megszűnt. De régi kulturális tradíciói és különösen a német zeneművészet továbbra is mindenütt elismert érték maradt.

Már a Weimari Köztársaság első napjaiban az új szociáldemokrata hatalom fontos kulturális feladatokat bízott a párton kívüli orientalista tudósra, Carl Heinrich Beckerre (1876–1933). Széleskörű művelődési reformpolitikát folytatott ő, mint utódja is, Adolf Grimme, mígnem a fasiszta hatalomátvétel megállította ezt a humánus értékeken nyugvó fejlődési vonalat.³

¹ A 2012. december 15-én, a budapesti Kodály Konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. Nyomtatás előtt áll Zwolenszky Antal általános pedagógia terén írt disszertációjának kibővített változata a Peter Lang nemzetközi tudományos kiadónál (Svájc). A könyv címe: *Zoltán Kodály und das Phänomen der ungarischen Musikerziehung* [Kodály Zoltán és a magyar zeneoktatás jelensége]. Az előadás/cikk az említett munka egy részletéről ad számot.

² Archiv der deutschen Jugendbewegung.

³ Becker Németország akkori helyzetét a napóleoni időkhöz hasonlította. Az 1800-as évek kezdetén ugyanis a napóleoni politika határozta meg a legyőzött német államok életét. Ekkor született Johann Gottlieb Fichte (1762–1814) *Beszédek a német néphez* című írása. Ebben Fichte egy átfogó német nemzeti nevelés érdekében lépett fel. Az általános nevelés hivatásaként az elnyomott német népesség együtvé tartozási szellemének ápolását és a német emberek Napóleonnal szembeni belső ellenállásának megerősítését jelölte meg. Becker szemében is, majd 120 évvel később, amint az általános, úgy a művészeti nevelés is jelentős eszközként jelent meg egy hasonló cél érdekében.